

*Н.І. ШИЯН, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Концентрація виробництва молока в системі чинників підвищення його ефективності

Постановка проблеми. Згідно зі Стратегічними напрямами розвитку аграрного сектору економіки України ставиться завдання не тільки істотно збільшити обсяги виробництва продукції галузі, причому передусім продукції тваринництва, а й значно підвищити рівень її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на світових ринках [12]. Підвищена увага при цьому приділяється скотарству, донедавна провідної галузі тваринництва, яка нині знаходиться у вкрай складному становищі. Стосовно неї вживається поняття «відродження» [3, 9].

Визначаючи шляхи розв'язання цього завдання, необхідно з'ясувати вихідні основні положення. Вважаємо за доцільне в ролі методологічного орієнтира використати ті, що сформулював В.Г. Андрійчук. Він вважає, що майбутній розвиток вітчизняного сільського господарства визначають великі агропромислові формування [1].

Це безпосередньо пов'язано з розвитком галузі скотарства. Але, обґрунтовуючи стратегії розвитку галузі, слід обов'язково враховувати своєрідність здійснюваних у ній процесів, співвідношення великотоварного й особистого господарства, а також зміну ролі великих підприємств у структурі виробників продукції галузі, що є важливим і актуальним не тільки для розвитку аграрної сфери України, а й для інших країн [17, 18]. Однак це питання стосовно аграрних підприємств нашої країни недостатньо висвітлене в публікаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтовується розв'язання проблеми з різних позицій [7, 16]. На наш погляд, для цього слід побудувати перспективну модель розвитку сільського господарства, згідно з

якою питома вага великих підприємств із площею земельних угідь понад 10 тис. га у виробництві валової продукції сільського господарства зросте з 11% у 2011 році до 19% у 2020-му, в тому числі у виробництві молока – із 4 до 11% [7, с. 12]. Такий підхід зумовлений, крім усього іншого, оцінкою тих переваг, які має великотоварне виробництво, що переконливо показав Б.Й. Пасхавер [11].

Слід також урахувати й те, що розширення площі земельних угідь підприємства не завжди супроводжується збільшенням виробництва певного виду продукції тваринництва, в тому числі й молока, що пов'язане зі спеціалізацією. А відтак виникає потреба з'ясувати, як і повною мірою впливає на ефективність виробництва не тільки збільшення площ підприємств, а й концентрація безпосередньо в галузі молочного скотарства.

На думку П.С. Березівського, визначаючи перспективи розвитку саме цієї галузі, слід ґрунтуватися на тому, що їх основою є концентрація виробництва молока у різних організаційно-правових формах господарювання, включаючи фермерські господарства [3]. Ми поділяємо такий висновок. Разом із тим вважаємо, що він набуватиме більшої переконливості, якщо буде підкріплений фактичними даними про позитивний вплив концентрації на ефективність виробництва молока.

Дослідження щодо такого спрямування вже почалося [4, 14], але, безумовно, існує нагальна потреба розширення їхніх масштабів з виходом на теоретичний рівень узагальнень із повнішим розкриттям механізму дії цього чинника на результати виробництва, в тому числі форм прояву закону спадної віддачі.

Мета статті – визначення впливу концентрації виробництва молока у лісостеповій зоні України на його ефективність.

Виклад основних результатів дослідження. В економічній науці розуміння сутності концентрації різниться певною тотожністю, однак є й деякі відмінності в підходах до визначення змісту цього поняття. Так, О.Ф. Лопатіна трактує концентрацію як процес зосередження засобів виробництва, робочої сили і випуску продукції в одному підприємстві в об'єднанні або галузі [15, с. 258]. Аналогічно В.Г. Андрійчук зазначає, що концентрація виробництва зумовлює збільшення розміру підприємств, а тому, на його думку, показники розміру підприємств слід вважати показниками концентрації [2, с. 684].

Дещо по-іншому розуміють суть концентрації автори сучасного економічного словника. Вони вважають, що концентрація виробництва – це зосередження виробництва однієї або кількох споріднених видів продукції у доволі великих підприємствах у межах невеликого регіону [13, с. 168]. Підхід, який би пов'язував концентрацію виробництва з межами регіону, у цій праці трапляється вперше. Крім того, очевидно, доцільно розглянути поняття концентрації у двох аспектах: використовуючи показники розміру підприємства, а також зважаючи на вироб-

ництво окремих видів продукції, в тому числі й молока.

Для характеристики масштабів виробництва використовують різні показники. Коли йдеться про масштаби концентрації на рівні сільськогосподарських підприємств, то загальноприйнятим можна вважати показник площі сільськогосподарських угідь [2, с. 54; 10, с. 87]. Проте одночасно рекомендується орієнтуватися на вартість валової або ж товарної продукції.

На першому етапі дослідження було з'ясовано, як впливають розміри підприємств, що визначалися за площею сільськогосподарських угідь, на наявність виробництва молока. Необхідність цього зумовлювалася тим, що із 3509 підприємств лісостепової зони, які у 2011 році звітували за формою 50-сг, тільки 995 виробляли молоко, що становило 28,4 % від загальної кількості, а відповідно 71,6 % підприємств його не виробляли. Як з'ясувалося, на величину зазначеного відсотка значно впливали розміри підприємств. Як показують дані таблиці 1, є доволі чітка тенденція: чим більше підприємств, що мають великі розміри, тим більше серед них таких, що виробляють молоко. Причому з 1498 підприємств з площею сільськогосподарських угідь до 1 тис. га 87,2 % молока не виробляли, тоді як у надвеликих підприємствах, скоріш за все в агрохолдингах, таких підприємств було 30,5 %.

1. Розподіл підприємств, які не виробляли молока, за розмірами та їх питома вага в загальній кількості підприємств Лісостепу, 2011 р.

№ групи	Розмір п-в за площею с.-г. угідь, га	Кількість підприємств				Площа с.-г. угідь, що припадає		
		Усього в зоні	У т.ч. тих, які не виробляють молока			на п-во, га	на п-ва групи	
			кількість	у відсотках до підсумку	у відсотках до кількості п-в в зоні такого розміру		га	% до підсумку
1	До 50,0	162	137	5,4	84,6	17	2821	0,04
2	50,1-100,0	88	80	3,2	90,9	74	6529	0,08
3	100,1-1000,0	1248	1090	43,4	87,3	505	630026	8,28
4	1000,1-2000,0	961	612	24,3	63,7	1437	1380589	18,15
5	2000,1-3000,0	452	222	8,8	49,1	2428	1097591	14,43
6	3000,1-5000,0	318	238	9,5	74,8	3797	1207479	15,87
7	5000,1-8000,0	149	74	2,9	49,7	6128	913078	12,00
8	8000,1-13000,0	76	41	1,6	53,9	9820	746376	9,81
9	13000,1-17000,0	19	9	0,4	47,4	15062	286180	3,76
10	Понад 17000,1	36	11	0,5	30,5	37139	1337020	17,58
	Усього	3509	2514	100,0	71,6	-	7607689	100,0

Джерело: Державна служба статистики України. Стат бюл. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» згідно із статистичним спостереженням за формою 50-сг, 2011 р.

Одночасно було з'ясовано, що більші за розміром земельної площі підприємства виробляють молоко з вищим рівнем ефективності: знижується собівартість продукції, підвищується ціна реалізації. У результаті зросла окупність витрат, але збільшення виробництва молока на одиницю земельної площі не відбулося. Одна з причин такого становища полягає в тому, що є підприємства, які, маючи незначні площі сільськогосподарських угідь, створюють потужні комплекси з виробництва молока. В одному з них, із площею сільськогосподарських угідь 10 га, поголів'я корів становило 1850 гол. Як правило, в таких випадках основна кількість кормів закуповується в інших підприємствах.

На підставі результатів попереднього аналізу слід було б очікувати, що концентрація виробництва, зокрема молока, також супроводжуватиметься позитивними результатами. Але щоб її кількісно виразити, необхідно було здійснити відповідні дослідження. Для цього розглядувану сукупність підприємств було згруповано за показником рівня концентрації, в ролі якого використовувався показник обсягу виробництва молока з розрахунку на підприємство. Було виявлено значну диференціацію підприємств зо-

ни за цією ознакою, а також за кількістю корів. Результати групування представлені в таблиці 2.

Щодо впливу концентрації на результати виробництва, то його визначили з використанням таких показників: середня площа сільськогосподарських угідь по групі; поголів'я корів; валове виробництво молока; величина витрат на одну корову; продуктивність корів; окупність повної собівартості виручкою від реалізації молока; окупність виробничої собівартості молоком.

Аналізуючи наведені в таблиці 2 дані слід зазначити, що навіть без математичної обробки результатів групування достатньо чітко видно тенденцію до збільшення площі підприємств під час зростання обсягу виробництва із 1540 га в підприємствах першої групи до 9346 га – в останній. Обґрунтованість цього припущення підтверджується й розрахунком коефіцієнта парної кореляції між розглядуваними показниками. Він дорівнював 0,884, що переконливо показує про тисноту зв'язку. Підвищення рівня концентрації позитивно впливало ще на один із ключових показників стану виробництва молока – продуктивність корів. Коефіцієнт парної кореляції між ними становив 0,570.

2. Вплив концентрації виробництва молока на його стан та ефективність у зоні Лісостепу в 2011 р.

Номер групи	Групи за величиною виробництва молока на підприємство, ц	Кількість підприємств у групі	Припадає на п-во			Виробництво молока на 1 га с.-г. угідь, ц	Витрати на 1 корову, грн	Продуктивність корів, кг	Окупність виручкою від реалізації	Окупність молока, ком, кг/грн
			с.-г. угідь, га	корів, гол.	молока, ц					
1	До 500,0	98	1540	20	238	0,154	3176	1190	0,822	0,375
2	500,1-1000,0	56	1433	42	724	0,505	5239	1725	0,777	0,329
3	1000,1-1500,0	45	2447	63	1237	0,506	4721	1949	0,934	0,413
4	1500,1-3000,0	145	1792	86	2217	1,237	6366	2572	0,982	0,404
5	3000,1-4500,0	89	1771	122	3738	2,110	7215	3057	1,063	0,424
6	4500,1-6000,0	92	2469	163	5260	2,131	7918	3228	1,042	0,408
7	6000,1-7500,0	65	2332	201	6629	2,842	8060	3304	1,050	0,410
8	7500,1-9000,0	49	2122	217	8219	3,874	8781	3783	1,168	0,431
9	9000,1-11000,0	45	2516	247	9959	3,958	9392	4035	1,167	0,430
10	11000,1-13000,0	51	3876	295	11871	3,063	8970	4021	1,197	0,448
11	13000,1-15000,0	27	3274	301	13904	4,247	10827	4626	1,159	0,427
12	15000,1-17000,0	30	4239	328	16027	3,781	10850	4883	1,206	0,450
13	17000,1-19000,0	35	3529	366	17836	5,054	10858	4867	1,238	0,448
14	19000,1-21000,0	15	2660	385	20007	7,521	13906	5199	1,049	0,374
15	21000,1-23000,0	26	5132	518	22142	4,315	10425	4275	1,170	0,410
16	23000,1-25000,0	11	6038	487	23931	3,963	10868	4916	1,244	0,452
17	25000,1-27000,0	11	4596	544	26123	5,684	11161	4804	1,212	0,430

18	27000,1-29000,0	11	3656	540	27921	7,636	11055	5173	1,202	0,468
19	29000,1-31000,0	13	9167	538	29885	3,260	12147	5552	1,308	0,457
20	31000,1-33000,0	11	3453	557	31685	9,176	12075	5694	1,357	0,472
21	33000,1-35000,0	9	4403	608	33893	7,697	12586	5575	1,263	0,443
22	35000,1-40000,0	6	3227	614	37162	11,517	12145	6055	1,428	0,499
23	40000,1-45000,0	5	4616	716	41750	9,045	14925	5834	1,188	0,391
24	45000,1-50000,0	10	6400	780	47488	7,421	15500	6086	1,153	0,393
25	50000,1-55000,0	8	4891	882	51663	10,563	14094	5858	1,260	0,416
26	55000,1-60000,0	5	9895	968	57341	5,795	12742	5922	1,307	0,465
27	60000,1-65000,0	6	9519	1144	62936	6,612	13339	5503	1,182	0,413
28	65000,1-70000,0	5	28071	1127	67667	2,411	11919	6007	1,473	0,504
29	70000,1-100000,0	7	9346	1523	83569	8,942	13224	5487	1,194	0,415
30	Понад 100000	9	39051	3405	186943	4,787	11869	5491	1,251	0,463

Джерело: Державна служба статистики України. Стат бюл. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» згідно із статистичним спостереженням за формою 50-сг, 2011 р.

Концентрація виробництва молока також позитивно вплинула на його виробництво з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь. Констатуємо цю обставину слід зазначити, що найвищий рівень даного показника мала група підприємств, в яких валове виробництво молока становило 35,1-40,0 тис. ц. У них показник виробництва молока на 1 га перевищив 11,5 ц. Наступні групи мали показники, які поступово зменшувалися, дорівнюючи в останній групі 4,79 ц.

Наведені в таблиці 2 дані доцільно, на нашу думку, розглядати і з погляду визначення ефекту масштабу. Він є обов'язковою складовою частиною під час вивчення впливу розмірів підприємств на результати господарської діяльності. Вихідними при цьому є ряд положень. По-перше, ефект масштабу визначають відповідно до розмірів підприємств. Так, в одному з найбільш популярних у коледжах та університетах США підручнику «Економікс», авторами якого є К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю, вважається: «Ефект масштабу – це ті виробничі переваги, які виникають під час збільшення розмірів підприємства й ринку збуту його продукції» [8, с. 402]. Передусім ці переваги стосуються того, що велика корпорація має ширші можливості вибору досконаліших виробничих технологій порівняно з невеликою фірмою. Таке твердження виглядає абсолютно логічним, якщо підприємство виробляє один вид продукції. Проте в сільському господарстві дане становище скоріше слід розглядати як виняток, а не як правило. А тому виникає потреба з'ясувати вплив ма-

сштабів виробництва окремих видів продукції на його результати.

На можливість економії за рахунок збільшення масштабів виробництва вказують й інші автори [6, с. 280]. Також доцільне використання методичного підходу, що розробив О.В. Чаянов, згідно з яким оптимальним вважався такий розмір, за якого за інших однакових умов собівартість одержаного продукту буде найменшою [5, с. 384]. Крім того, пропонується при визначенні оптимальних розмірів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції враховувати не тільки рівень собівартості одиниці продукції, а й рентабельність її виробництва [10, с.87-88].

Разом із тим вказується на те, що згідно з методикою визначення раціональних розмірів підприємств із виробництва молока, яловичини та свинини передбачається, по-перше, враховувати фактичний рівень ефективності виробництва, продуктивності, залежно від рівня концентрації поголів'я, а по-друге, використовувати розрахунковий метод визначення оптимальності [10, с. 87].

У даному випадку аналізували фактичні результати. При цьому, визначаючи вплив розмірів виробництва молока з розрахунку на підприємство, виникає потреба з'ясувати, під впливом яких чинників досягається той або інший результат, тобто визначити, якою мірою впливає на нього розмір виробництва.

На цю обставину вказує В.Г. Андрійчук, підкреслюючи: «Оскільки ефект масштабу – це економія, зумовлена збільшенням масштабів виробництва, тому постає питання: які джерела формування такої економії»

[2, с. 55]. В ролі цих джерел він називає економію: на постійних витратах; на змінних витратах; на заробітній платі й соціальних відрахуваннях; на відсоткових витратах за кредит [2, с. 57]. Одночасно В.Г. Андрійчук не виключає можливості виникнення спадного ефекту масштабу через дію закону спадної дохідності та погіршення системи управління в надто великих підприємствах.

У процесі концентрації виробництва можливою є дія закону спадної дохідності. Але, як відомо, така можливість пов'язана з додатковими витратами з розрахунку на один об'єкт інтенсифікації. Необхідність їх здійснення пов'язана із тим напрямом концентрації, який реалізується всередині підприємства шляхом нагромадження та інтенсифікації виробництва [5, с. 382]. Причому автори зазначають, що концентрація шляхом централізації створює передумови для підвищення інтенсивності саме в більш великих підприємствах.

Перевірку такої можливості ми здійснили на матеріалах розглядуваної сукупності підприємств зони Лісостепу, в результаті чого було встановлено: є достатньо тісний зв'язок між масштабами виробництва молока з розрахунку на підприємство і величиною витрат на корову. Коефіцієнт парної кореляції між ними дорівнював 0,526. Виявлення такого зв'язку викликало питання про те, а якою мірою рівень витрат впливає на результати виробництва молока. Як з'ясувалося, він має найбільше значення у формуванні міжгрупових відмінностей у рівнях продуктивності корів (коефіцієнт парної кореляції 0,98). З нею також тісно корелюють обсяги виробництва молока на 1 га сільськогосподарських угідь (коефіцієнт парної кореляції 0,88), а також ціна реалізації (коефіцієнт парної кореляції теж 0,88).

А якщо врахувати наявність середнього зв'язку між витратами на корову й розмірами як виробничої (-0,46), так і повної собівартості (-0,52), то стане очевидним: під час розподілу підприємств між групами на підставі масштабів концентрації в них виробництва молока слід очікувати зростання окупності витрат у міру зростання їх величини на корову. Коефіцієнт парної кореляції між ними виявився не просто додатним, а

навіть високим, дорівнюючи 0,76, що є свідченням наявності сильного зв'язку. Він був навіть більшим, ніж коефіцієнт парної кореляції між обсягами виробництва молока в підприємстві та окупністю витрат виручкою від реалізації молока (0,53).

Таким чином, є підстави розглядати як самостійний, діючий незалежно від процесів концентрації такий чинник формування результатів виробництва молока, як розмір витрат на корову. Додатковим аргументом для такого висновку можна вважати результати побудови двофакторних моделей формування різних результатів виробництва молока, в яких як факторіальні виступали розмір виробництва молока на підприємство і величина витрат на корову: відповідно до двофакторної моделі продуктивність корів на 91,2 % зумовлена величиною витрат на одну корову й на 4,5 % - рівнем концентрації виробництва. Водночас вплив на ціну реалізації цих факторів є таким: витрати на одну корову – 58,0 %, а рівень концентрації виробництва молока – 25,3 %. Формування величини окупності витрат виручкою від реалізації на 54,9 % зумовлено величиною витрат на одну корову і на 3,2 % – рівнем концентрації виробництва.

За умови, коли рівень інтенсивності в розглядуваній сукупності підприємств зростав паралельно із збільшенням розмірів, закон дії спадної віддачі не проявився. Більше того, зростала окупність додаткових витрат. Отже, можна зазначити, що під час виробництва молока однією з форм прояву ефекту масштабів виробництва може бути зростання окупності додаткових витрат, що досягається як за рахунок підвищення цін реалізації, так і зниження собівартості 1 ц молока, а також завдяки запровадженню інновацій.

Щоб переконатися в обґрунтованості такого висновку, було здійснено дослідження, мета якого полягала у з'ясуванні впливу розмірів витрат на корову в підприємствах зони на результати виробництва молока. Тобто, на відміну від попереднього варіанта, групи визначалися безпосередньо за рівнем витрат. Цей підхід дав такі результати. Залежність між величиною витрат на корову й рівнем концентрації виробництва молока була високою (коефіцієнт парної кореляції

становив 0,687), спостерігався тісний зв'язок між цим показником і рівнем продуктивності корів (0,940). Високим, проте додатним, був вплив величини витрат на одну корову на величину виробничої та комерційної собівартості. Таким же був ступінь впливу цього чинника на формування ціни реалізації на молоко у сформованих групах. Таким чином, вищі темпи зростання величини витрат порівняно із підвищенням продуктивності корів супроводжувалися зниженням величини окупності витрат як виручкою від реалізації продукції, так і виробленою продукцією. Тобто, на відміну від попереднього варіанта в даному випадку повною мірою проявляється дія закону спадної віддачі.

Висновки. Відмінності у розмірах підприємств є важливим чинником формування стану й ефективності виробництва молока:

збільшення площ сільськогосподарських угідь підприємств супроводжується за рахунок кількості тих із них, які виробляють молоко. У більших за розмірами підприємствах підвищується ефективність виробництва молока. Але найповніше ефект масштабів виробництва проявляється у тому разі, коли рівень концентрації визначається безпосередньо за кількістю виробленого молока з розрахунку на підприємство. Встановлено, що із підвищенням рівня концентрації галузі молочного скотарства (обсяг виробництва молока) спостерігається зростання продуктивності корів, збільшення виробництва молока з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, створюються умови для підвищення інтенсивності виробництва молока, а також ефективності додаткових витрат з розрахунку на корову.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільськогосподарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3-15.
2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 774 с.
3. Березівський П.С. Відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Львівської області: оцінки, проблеми, прогнози / П.С. Березівський // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 15-20.
4. Гуторов О.І. Економічні засади прибутковості виробництва молока в аграрних підприємствах: теоретико-прикладний аспект: моногр. / О.І. Гуторов, Л.Ю. Кучер, А.В. Кучер. – Х.: Точка, 2013. – 490 с.
5. Економіка підприємства: підруч. / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Д. Павленчик, А.О. Павленчик. – К.: Знання, 2010. – 464 с.
6. Економічна теорія: Політекономія: підруч. / за ред. В.Д. Базилевича. – К.: – Знання-прес, 2007. – 720 с.
7. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка України. – 2012. – № 11. – С.10-14.
8. Макконнелл К.Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 972 с.
9. Микитюк В.М. Шляхи відродження галузі скотарства: основні детермінанти / В.М. Микитюк // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 23-35.
10. Наукові основи в зоні Степу України / редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Аграр. наука, 2010. – 986 с.
11. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 16-23.
12. Петриченко В.Ф. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року / В.Ф. Петриченко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 3-10.
13. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 480 с.
14. Шиян Н.І. Організаційно-економічний механізм формування прибуткового виробництва продукції скотарства: моногр. / Н.І. Шиян, Н.С. Ляліна. – Х.: КП «Міськдрук»; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва, 2011. – 288 с.
15. Экономика сельского хозяйства: учебник / О.Ф. Лопатина [и др.]. – М.: Экономика, 1977. – 390 с.
16. Economic Effects of U.S. Dairy Policy and Alternative Approaches to Milk Pricing / United States to Milk Pricing Department of Agriculture Report to Congress July 2004 // <http://www.usda.gov/documents/NewsReleases/dairyreport1.pdf>.
17. Kim, Kwansoo, Jean-Paul Chavas, Bradford Barham, and Jeremy Foltz. Specialization, Diversification, and Productivity: A Panel Data Analysis of Rice Farms in Korea // Agricultural Economics. – November 2012. - Volume 43. - Issue 6. – Pp. 687–700.
18. Moreira, Victor H., Bravo-Ureta, Boris E., Dunner, Roberto, Vidal, Ricardo. Total Factor Productivity Change in Dairy Production in Southern Chile: Is Farm Size Significant? // <http://www.ideas.repec.org/p/ags/iaae12/126895.html>.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2013 р.

* * *